

Boom

Analyseren in kwalitatief onderzoek

Denken en doen

Hennie Boeije
Inge Bleijenbergh

4e druk

Analyseren in kwalitatief onderzoek

Analyseren in kwalitatief onderzoek

Denken en doen

Vierde druk

Hennie Boeije en Inge Bleijenbergh

Boom

+ Online leeromgeving

Met onderstaande unieke activeringscode krijg je via www.boomstudent.nl toegang tot de online leeromgeving. Deze code is persoonsgebonden en gekoppeld aan de 4e druk. Na activering van de code is de online leeromgeving twee jaar toegankelijk. De code kan tot zes maanden na het verschijnen van een volgende druk geactiveerd worden. De code is eenmalig te gebruiken.

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© Hennie Boeijs en Inge Bleijenbergh & Boom uitgevers Amsterdam 2023

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervaelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische vervaelvoudingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-2445-193-7

ISBN 978-90-2445-194-4 (e-book)

NUR 741

www.boomstudent.nl

www.boomhogeronderwijs.nl

Voorwoord

Sinds de eerste versie van dit boek verscheen in 2005 is het doel van het boek gelijk gebleven: we willen kwalitatief onderzoek duidelijk uitleggen in een praktische handleiding. Tegelijkertijd willen we aandacht besteden aan de bijzonderheden en uitdagingen die we zelf zijn tegengekomen in de uitvoering en begeleiding van kwalitatief onderzoek. Doelgroepen van dit boek zijn studenten in het hoger en wetenschappelijk onderwijs, maar ook beginnende onderzoekers en promovendi. Door stapsgewijs te bespreken hoe kwalitatieve gegevens worden verwerkt tot resultaten en conclusies hopen we eraan bij te dragen dat de lezer aan het einde van het boek zelf een (eenvoudige) kwalitatieve analyse kan uitvoeren.

De hoofdstukken 5, 6 en 7 vormen de kern van het boek; in deze hoofdstukken komen de theorie en praktijk van analyseren in kwalitatief onderzoek aan bod. Uniek aan dit boek is dat we twee benaderingen van kwalitatieve analyse uitwerken. In de eerste uitgave begonnen we de analyse vanuit de verzamelde gegevens. Theoretische kennis uit de literatuur gaf slechts globaal richting aan de analyse. Bij deze manier van werken, die we inductieve kwalitatieve analyse noemen, hoort het model van de onderzoeksslang. In de derde druk hebben we deductieve kwalitatieve analyse toegevoegd. Deze legt meer de nadruk op literatuurstudie en de operationalisering van begrippen voorafgaand aan het verzamelen en analyseren van gegevens. We hebben gemerkt dat in de praktijk en het onderwijs behoefte is aan zo'n manier van werken. Bij deductieve kwalitatieve analyse hoort het model van de onderzoeksliaan.

Analyseren is een onderdeel van het hele onderzoeksproces en daarom schetsen we in de hoofdstukken 1 tot en met 4 alles wat daaraan voorafgaat: van de literatuurstudie en het formuleren van een probleemstelling tot de samenstelling van de onderzoeksgroep en de methoden van dataverzameling. In de hoofdstukken 8 en 9 gaan we in op de kwaliteitsbeoordeling van onderzoek en op de rapportage.

Bij deze geheel herziene vierde druk zijn nieuwe leermiddelen ontwikkeld. Bij elk hoofdstuk staan leerdoelen die de kern van het hoofdstuk weergeven. In sommige hoofdstukken beantwoorden we veelgestelde vragen en staan tips. Kaders helpen de tekst te verduidelijken en bevatten aanvullende en verdiepende informatie. De lopende tekst biedt verscheidene opgaven die lezers uitdagen om zelf kritisch en creatief na te denken.

Online leeromgeving

Bij dit boek hoort een online leeromgeving. Je krijgt via www.boomstudent.nl toegang tot deze leeromgeving door de unieke activeringscode te gebruiken (zie colofon).

Je vindt in de online leeromgeving:

- de antwoorden op de opgaven uit het boek;
- een overzicht van veelgestelde vragen en antwoorden over het uitvoeren van kwalitatief onderzoek. Je vindt deze vragen ook in het boek. In de online leeromgeving zijn ze overzichtelijk gerangschikt;
- uitgewerkte voorbeelden van kwalitatieve analyses;
- oefenmateriaal om te coderen;
- praktische hulpmiddelen, zoals checklijsten, een codeboom en boomdiagram;
- filmpjes waarin enkele ingewikkelde onderwerpen worden besproken;
- links naar websites of praktische tools.

In het boek vind je een webicoontje in de marge wanneer er meer achtergrondinformatie in de online leeromgeving staat.

Hennie Boeije en Inge Bleijenbergh
Utrecht, 28 november 2022

Inhoud

Voorwoord	5
1 Inleiding kwalitatief onderzoek	9
1.1 Inleiding	10
1.2 Omschrijving van kwalitatief onderzoek	12
1.3 Varianten van kwalitatief onderzoek	18
1.4 Kwalitatief en kwantitatief onderzoek	25
1.5 De keuze voor kwalitatief onderzoek	31
2 Onderzoeksopzet voor kwalitatief onderzoek	33
2.1 Het onderzoeksvoorstel	33
2.2 Literatuuronderzoek en theorie	36
2.3 Probleemstelling	40
2.4 Ethiek in kwalitatief onderzoek	47
3 Het bepalen van de steekproef	53
3.1 Waar wordt het onderzoek uitgevoerd?	53
3.2 Samenstelling en omvang van de steekproef	57
3.3 Generaliseerbaarheid of externe validiteit	63
3.4 Werving en toegang verkrijgen	66
4 Dataverzameling	69
4.1 Kwalitatieve onderzoeksgegevens	69
4.2 Participerende observatie, interviews en focusgroepen	74
4.3 Online dataverzameling	84
4.4 Zorgvuldig gegevensbeheer	87
5 Twee benaderingen van kwalitatieve analyse	91
5.1 Wat is analyseren?	92
5.2 Twee onderzoeksmodellen voor kwalitatieve analyse	97
5.3 De onderzoeksslang	99
5.4 De onderzoeksliaan	102
5.5 Overeenkomsten van beide benaderingen	105
6 Methoden en technieken van kwalitatieve analyse	107
6.1 Drie fasen van coderen	107
6.2 Inductief coderen volgens de onderzoeksslang	108
6.3 Deductief coderen volgens de onderzoeksliaan	128

7	Hulpmiddelen bij kwalitatieve analyse	139
7.1	Computerondersteunde kwalitatieve analyse	139
7.2	Memo's: scharnier tussen denken en doen	142
7.3	Technieken die de analyse ondersteunen	143
8	Kwaliteit van onderzoek	153
8.1	Kwaliteitsdenken	153
8.2	Kwaliteitsbewaking	157
8.3	Beoordelen van kwaliteit van onderzoek	163
8.4	Wetenschappelijkheid van kwalitatief onderzoek	166
9	Rapporteren	169
9.1	Communiceren over onderzoek	169
9.2	Opbouw en onderdelen van publicaties	171
9.3	Tijdschriften en auteursrichtlijnen	180
9.4	Schrijftips voor kwalitatief onderzoekers	184
	Literatuur	191
	Fotoverantwoording	200
	Register	201
	Over de auteurs	207

Inleiding kwalitatief onderzoek

1

We beginnen dit hoofdstuk met een voorbeeld van een kwalitatieve studie en gaan in op de omschrijving en kenmerken van kwalitatief onderzoek. Vervolgens laten we zien dat er veel verschillende tradities en benaderingen zijn in kwalitatief onderzoek. Daarna maken we een vergelijking tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek en contrasteren de aanpak en de resultaten van beide typen onderzoek. De beide typen onderzoek kunnen ook samen voorkomen in één studie: mixed methods-onderzoek. Tot slot gaan we in op de keuze voor kwalitatieve onderzoeksmethoden in een studie.

Leerdoelen

Aan het eind van dit hoofdstuk:

- ken je de definitie van kwalitatief onderzoek en kun je deze toelichten;
 - kun je de kenmerken van kwalitatief onderzoek herkennen in publicaties;
 - weet je dat er verschillende tradities en benaderingen van kwalitatief onderzoek bestaan;
 - ken je de kenmerken van de gefundeerde theoriebenadering, participatief actieonderzoek, conversatieanalyse, fenomenologie en etnografisch onderzoek;
 - ken je het verschil tussen kwalitatief en kwantitatief onderzoek;
 - kun je bij een gegeven onderzoekssituatie aangeven wanneer kwalitatieve onderzoeksmethoden een passende keuze zijn.
-

1.1 Inleiding

Kader 1.1

Genderidentiteit en geslachtsvariatie

‘Liselot was vier jaar toen zij voor het eerst werd geopereerd. Het was midden jaren zeventig. Ze herinnert zich de operatie niet goed, maar wel dat haar later was uitgelegd dat het “iets met liesbreuken” te maken zou hebben gehad: “Er zijn dingen dichtgenaaid en eruit gehaald.” Ook herinnert zij zich dat toen ze een jaar of tien was, haar verteld werd dat ze geen baarmoeder had. Later zou ze pillen moeten gaan slikken om haar borsten te laten groeien.

“Als het zo makkelijk is...”, had ze gereageerd, “...doe mij dan maar een piemel.” Als er pillen waren voor borsten, moesten er ook pillen zijn voor piemels. “Of, misschien konden die dingen wel opgeplakt worden”, had ze gedacht. Haar ouders hadden haar wens aan een betrokken arts kenbaar gemaakt, maar omdat “zoiets maar ten dele zou werken”, raadde hij het af. Ook haar plannen om op basketbal te gaan en met een brommer te crossen, werden belemmerd. Later hoorde ze dat de artsen haar ouders hadden aangeraden haar “eenduidig als meisje” op te voeden.

In haar puberteit in de jaren tachtig was Liselot het steeds leuker gaan vinden dat ze een meisje was. Vanaf haar twaalfde slikte ze hormonen om borstgroei op te wekken en ze kon niet wachten op het resultaat. Desalniettemin was het een vreemde situatie voor haar. Haar moeder had haar namelijk gevraagd de bijzonderheden van haar lichaam aan niemand te vertellen. Dit deed ze af en toe toch, tot verwarring van vriendinnetjes en ook zichzelf. Ze kon het hun niet goed uitleggen. “Mijn ouders zeiden dat ik er met niemand over mocht praten. Ze vertelden me dat wat ik had heel geheim was, en heel bijzonder en mensen het niet zouden begrijpen. Ook al die dokters zeiden dit. Toch wilde ik er graag met iemand over praten. Toen ik twaalf was heb ik dat ook eens uitgeprobeerd bij een vriendinnetje, maar dat mislukte. Zij begreep niets van mijn verhaal omdat ik er zelf eigenlijk ook helemaal niets van snapte.” Voortaan leek zwijgen en ontkennen makkelijker en ze probeerde elke gedachte over de tegenstrijdigheden van haar lichaam uit te bannen. Toch bleef het knagen.

Kader 1.1**Vervolg**

Op een avond in het jaar 2003 zag Liselot, inmiddels rond de leeftijd van dertig, toevallig een televisie-uitzending van AVRO's *Vinger aan de pols*. Het ging over vrouwen met een aangeboren genvariatie waardoor hun lichamen zowel mannelijk als vrouwelijk waren. Ze herkende onmiddellijk haar eigen verhaal: de operaties, de geheimzinnigheid en het er niet over mogen praten. Gefascineerd bleef ze kijken. Tot haar grote verbazing hoorde ze dat deze vrouwen XY (mannelijke) geslachtschromosomen hadden. Dat ze niet helemaal vrouwelijk dan wel mannelijk was, had ze altijd al vermoed. Maar dat ook zij, net als de vrouwen op TV, XY geslachtschromosomen had, was een donderslag bij heldere hemel.'

Het bovenstaande fragment is een citaat uit een kwalitatief onderzoek van Van Heesch (2015: 9, 10) naar mensen met een geslachtsvariatie. Dat zijn mensen die geboren zijn met een geslachtsanatomie die afwijkt van wat op dat moment geldt als de norm voor vrouwen- en mannenlichamen. In de jaren vijftig was het in Nederland medische praktijk zulke kinderen een sekse-identiteit toe te wijzen en de medische interventie geheim te houden, om zo sociale problemen te voorkomen. Van Heesch onderzoekt hoe dit voor deze kinderen was en hoe ze terugkijken op de medische ingrepen en de geheimhouding die daaraan verbonden was.

De onderzoeker kijkt hierbij nadrukkelijk zowel naar de levensverhalen van deze mensen als naar het medische taalveld over geslachtsvariatie in dezelfde tijd. De wijze waarop kennis over geslachtsvariatie werd uitgewisseld, toegankelijk, ontzegd, verteld en verzwegen, staat centraal in de probleemstelling van het onderzoek.

Het is voor onderzoekers niet genoeg om de verhalen van de deelnemers – participanten – aan hun onderzoek op te tekenen, en ze vervolgens aan de lezers voor te leggen. Zij moeten iets met die verhalen doen. Zij zullen hun onderzoeksgegevens, in dit geval interviews, met elkaar vergelijken en combineren. Zij zullen beschrijvingen geven van gebeurtenissen, zoals medische ingrepen, en van betekenissen die hieraan verbonden zijn. Vervolgens zullen ze in hun waarnemingen zoeken naar patronen en verbanden en deze interpreteren, om uiteindelijk de onderzoeksvragen te kunnen beantwoorden. Zij puzzelen tot ze weten wat er aan de hand is en tot ze begrijpen hoe degenen die ze onderzoeken hun sociale wereld zien, in dit geval hoe de genderidentiteit van mensen met een geslachtsvariatie vorm krijgt. Al deze activiteiten van onderzoekers horen bij de analyse van de gegevens.

1.2 Omschrijving van kwalitatief onderzoek

In dit boek zien we kwalitatief onderzoek als een studie waarin de aandacht uitgaat naar het begrijpen van betekenissen die mensen toekennen aan gebeurtenissen in hun dagelijks leven. We voegen beschrijvingen van verschillende auteurs samen (Malterud, 2001: 397; Pope & Mays, 1995: 43) om te komen tot de definitie die we in boek gebruiken:

Kwalitatief onderzoek omvat strategieën voor de systematische verzameling, organisatie, en interpretatie van tekstueel of visueel materiaal dat is verkregen door gesprekken, observaties of het verzamelen van bestaand materiaal met het doel concepten te ontwikkelen die ons helpen om sociale verschijnselen in hun natuurlijke context te begrijpen met de nadruk op betekenissen, ervaringen, en gezichtspunten van de betrokkenen.

De gedachte achter kwalitatief onderzoek is dat we in de sociale wetenschappen mensen bestuderen en ernaar streven om hun overwegingen, argumenten, ervaringen en motieven te begrijpen (Tijmstra & Boeije, 2011). Onderzoekers kunnen niet volstaan met het beschrijven van verbanden, maar moeten ook inzicht krijgen in de mechanismen die ervoor zorgen dat dat verband bestaat. Zo kunnen we het verband beschrijven tussen de wijze waarop mensen met een geslachtsvariatie hun genderidentiteit vormgeven en het medisch taalveld over geslachtsvariatie in dezelfde tijd. Maar de vraag waarom dit verband er zo uitziet, moet ook worden gesteld.

Welke medische gebeurtenissen maakten deze mensen mee? Hoe bepaalde het medische taalveld de ruimte die er was om een genderidentiteit te ontwikkelen? We hebben zojuist een voorbeeld beschreven van een kwalitatieve studie naar genderidentiteit en geslachtsvariatie (zie kader 1.1). Het onderzoek laat zien dat medische ingrepen in een vroege levensfase en de geheimhouding daaromheen bepalend zijn voor de betekenis die mensen toekennen aan hun geslachtsidentiteit. Dit doel – het begrijpen van de sociale werkelijkheid vanuit het oogpunt van de mensen die we bestuderen – staat centraal in kwalitatief onderzoek.

Tip

Er zijn allerlei termen in omloop voor kwalitatief onderzoek, zoals interpretatief, naturalistisch, constructivistisch, narratief, etnografisch en intensief onderzoek, veldonderzoek, casestudy, fenomenologische analyse en gefundeerde theoriebenadering. Soms gebruiken onderzoekers deze termen als synoniemen en soms gebruiken ze deze om bijvoorbeeld juist een specifieke aanpak aan te geven. Ga dus altijd even na waar de schrijvers het precies over hebben.

In het vervolg van deze paragraaf gaan we dieper in op de drie elementen van de definitie van kwalitatief onderzoek:

1. nadruk op betekenissen, ervaringen en gezichtspunten van de betrokkenen;
2. systematische verzameling, organisatie en interpretatie van tekstueel en visueel materiaal;
3. ontwikkeling van concepten die helpen sociale verschijnselen te begrijpen in hun natuurlijke context.

We doen dit aan de hand van een voorbeeldstudie over religie en vaccinatie van Ruijs et al. (2012) (zie kader 1.2).

Kader 1.2

Religieuze bezwaren tegen vaccinatie

Door de Covid-19-pandemie die in 2020 uitbrak, is vaccinatie weer een actueel maatschappelijk onderwerp geworden. Nederland heeft van oudsher een hoge vaccinatiegraad tegen besmettelijke ziekten, zoals mazelen, bof, rode hond en recenter corona. Bezwaren tegen vaccinatie bestaan van oudsher bij antroposofen en bij een strenggelovige groep gereformeerden. Binnen deze laatste groep bestaan verschillende richtingen, met zowel een lage als een hoge vaccinatiegraad. Binnen alle richtingen ligt de uiteindelijke beslissing over vaccineren bij de individuele leden, maar de Covid-19-pandemie liet zien dat druk vanuit de overheid, maatschappij of vanuit de kerkelijke leiding een rol spelen in de beslissing. Ruijs et al. (2012) houden interviews met ouders om te weten te komen of ze afgewogen beslissingen nemen, welke argumenten ze gebruiken om hun kinderen wel of niet te laten vaccineren, en wat de consequenties van hun beslissingen zijn. Ze kiezen hiervoor doelgericht reformato-
rische ouders uit die hun kinderen wel laten vaccineren en die dat niet doen. De onderzoekers typen de interviews uit en beginnen de analyse. In de teksten zoeken ze naar thema's die relevant zijn voor hetgeen ze bestuderen. Bij dit zoeken naar thema's gebruiken ze software die speciaal is ontwikkeld voor de analyse van kwalitatieve onderzoeksgegevens.

Kader 1.2**Vervolg**

De onderzoekers nemen waar dat bij sommige ouders de beslissing vooraf al vastligt, terwijl andere ouders lang wikken en wegen. Ze krijgen een goed beeld van de aard van de opvattingen die een rol spelen bij de beslissing over vaccinatie. Deze opvattingen zijn voornamelijk van religieuze aard, zoals het vertrouwen in God, de rol van de (kerkelijke) omgeving, en voorbestemming. Door het ordenen in thema's krijgen ze ook vat op de verschillen in opvattingen. Binnen het thema angst vinden ze ouders die hun kinderen niet hebben laten vaccineren en bang zijn dat hun kinderen ernstig ziek worden. Tegelijkertijd zijn er ouders die hun kinderen wel hebben laten vaccineren en bang zijn voor bestraffing, omdat ze in de ogen van God wellicht een verkeerde beslissing hebben genomen. De enige groep gereformeerden die vooral medische argumenten gebruikt, is de groep die traditioneel gezien altijd haar kinderen liet vaccineren. Deze groep heeft ook als enige geen last van angst- en schuldgevoelens over de door haar genomen beslissing. De andere groepen hebben dit wel, vooral de groep die ervoor heeft gekozen om de kinderen wel te laten vaccineren.

1.2.1 *Nadruk op betekenissen, ervaringen en gezichtspunten van de betrokkenen*

In kwalitatief onderzoek zijn we geïnteresseerd in de ervaringen van mensen en de betekenissen die mensen daaraan geven. Uitgangspunt is dat we mensen vanuit hun eigen perspectief bestuderen om hun overwegingen te begrijpen. Onderzoekers kijken als het ware door de ogen van de mensen die ze bestuderen, het eerstepersoonsperspectief, en proberen de wereld te zien zoals zij die zien (Tijmstra & Boeije, 2011). Dit is nodig om te begrijpen waarom bijvoorbeeld een bepaalde religieuze interpretatie aanleiding geeft tot het afwijzen van vaccinatie. En ook om te doorgronden hoe sommige ouders breken met de traditie en zo de eerste generatie vormen die haar kinderen laat inenten en welke psychosociale consequenties dat heeft. Dit staat in contrast met het derdepersoonsperspectief, waarbij onderzoekers waarnemen dat religie en vaccinatiegraad samenhangen, maar niet precies begrijpen hoe dit aan elkaar is gekoppeld.

Betekeningen zijn niet zweverig of ongrijpbaar. De betekenis die we aan ziekte en preventie geven, wordt bijvoorbeeld weerspiegeld in concreet gedrag en in de consequenties ervan, zoals regelgeving, rijksvaccinatieprogramma's en organisaties zoals de GGD die deze uitvoeren. Een kind dat een inenting krijgt, zal dat aan den lijve voelen! Het zijn sociaal 'hard' geworden manieren van denken, voelen en doen (Zijderveld, 1991). Het onderzoek in kader 1.2 laat zien dat mensen ook een andere betekenis aan ziekte en vaccinatie kunnen toekennen, namelijk dat een mens die zich laat vaccineren ingaat tegen de wil van God. Dat wordt weerspiegeld in ander concreet gedrag en de consequenties daarvan.

Als kwalitatieve onderzoekers zijn we erop gericht betekenissen en gedragingen van mensen te beschrijven, te interpreteren en zo mogelijk te begrijpen. Als we tot dit begrip willen komen, kunnen we meestal niet volstaan met het beschrijven van een enkel element. Als we willen weten waar bepaalde opvattingen uit voortkomen, hebben we de context nodig en zullen we de diepte in moeten gaan met onze beschrijvingen. In ons voorbeeld bestaat die context onder meer uit beschrijvingen van de kerkelijke leer en van de rol die geloofsopvattingen spelen in betekenissen en gedrag binnen kerkelijke gemeenschappen en families. Omdat we veel aspecten bestuderen van de personen in wie we geïnteresseerd zijn, spreken we ook wel van intensief onderzoek. Een van de consequenties is dat we meestal niet zo veel personen, organisaties of groepen onderzoeken. We hebben meestal een relatief kleine steekproef (zie hoofdstuk 3).

Kader 1.3

Emic en etic perspectief

In de antropologie duidt men het perspectief van de onderzochte personen oftewel het eerstepersoonsperspectief wel aan met 'emic perspective'. Dat contrasteert met het 'etic perspective', waarmee men het derdepersoonsperspectief ofwel het perspectief van de onderzoekers en hun theoretische invalshoek aanduidt.

Voor niet-religieuze personen kan het moeilijk zijn om zich te verplaatsen in personen die op basis van religieuze argumenten vaccinatie afwijzen. Omgekeerd kunnen deze personen, als zij gelovig zijn, zich moeilijk het perspectief voorstellen van personen die zich bij hun beslissing over vaccinatie alleen laten leiden door medische argumenten. Kwalitatieve onderzoekers die het perspectief van de onderzochten bestuderen, geven dan ook een interpretatie van wat ze waarnemen. Hoe ze tot deze interpretaties komen en of deze juist zijn, zijn onderwerpen die in het vervolg aan de orde komen.

1.2.2 *Systematische verzameling, organisatie en interpretatie van teksten en visueel materiaal*

In kwalitatief onderzoek is het nodig dat de onderzoekers zelf als mensen betrokken zijn bij de verzameling van de gegevens; alleen zo kunnen ze proberen te begrijpen wat mensen beweegt (Tijmstra & Boeije, 2011). De inbreng van onderzoekers in de dataverzameling en de data-analyse is best groot. Dat staat in contrast met het derdepersoonsperspectief, waarbij onderzoekers waarnemingen doen, maar zo min mogelijk participeren in het onderzoek. Tegelijkertijd moeten de methoden van onderzoek systematisch zijn en transparant, zodat voor anderen duidelijk is hoe de onderzoekers hun waarnemingen hebben gedaan en hoe zij tot de resultaten en conclusies van de studie zijn gekomen (zie hoofdstuk 8 en 9).

We zeggen ook wel dat kwalitatieve onderzoekers zichzelf als meetinstrument inzetten om data te verzamelen. Ze leven zich in de situatie van de onderzochte personen in, laten hen vertellen over hun beweegredenen, willen hun gewoonten leren kennen, observeren hun gedrag en proberen als het even kan te participeren in hun bezigheden. Dat laatste deden Ruijs et al. (2012) niet, zij hielden gesprekken met vaccineerders en niet-vaccineerders. Deze gesprekken waren gestructureerd, maar lieten ruimte voor inbreng van de onderzochten (zie kader 4.1). Het onderzoek vond zoveel mogelijk plaats in de natuurlijke omgeving en daarom wordt kwalitatief onderzoek ook wel aangeduid met de term *naturalistisch onderzoek*. De deelname van de onderzoeker aan het dagelijkse leven kent echter gradaties: bij participerende observatie is er meer contact met de natuurlijke situatie dan bij vooraf gearrangeerde interviews (zie hoofdstuk 4).

In kwalitatief onderzoek is het uitgangspunt dat onderzoekers helder moeten zijn over hun eigen ervaringen en opvattingen als ze de betekenissen en ervaringen van andere mensen willen bestuderen. Ze maken immers deel uit van dezelfde wereld. Omdat het standpunt van de onderzoekers de uitvoering en interpretatie van het onderzoek kan beïnvloeden, is het goed hier helder over te zijn en er kritisch op te reflecteren (zie paragraaf 8.2). Ruijs et al. (2012) vermelden in hun publicatie dat ze zelf geen binding hebben met de gereformeerde kerken en dat ze in de interviews hun eigen opinie over religie en vaccinatie niet hebben prijsgegeven. Ze voerden hun analyses uit in een team van onderzoekers om te voorkomen dat de vooringenomenheid van een van hen de interpretatie van de interviews zou beïnvloeden.

Kenmerkend voor de meeste dataverzamelingsmethoden in kwalitatief onderzoek is de flexibiliteit. De uitvoering is van tevoren niet geheel vast te leggen en hangt mede af van wat er zich tijdens het onderzoek in het veld afspeelt. Het 'veld' kan van alles zijn, van mensen met een aangeboren geslachtsvariatie tot de gereformeerde gemeenten in Nederland. Onderzoekers spelen tijdens het onderzoek graag flexibel in op ontwikkelingen en bevindingen. Daarom verwerken ze de eerste, verzamelde gegevens en laten ze zich bij de volgende

waarnemingen leiden door hun voorlopige bevindingen. Dataverzameling en data-analyse vinden afwisselend plaats en niet na elkaar (zie hoofdstuk 5).

1.2.3 Ontwikkeling van concepten die helpen sociale verschijnselen te begrijpen in hun natuurlijke context

Met kwalitatieve onderzoeksmethoden kunnen we sociale verschijnselen verkennen of exploreren. Dat betekent dat een belangrijk onderdeel van de resultaten van kwalitatief onderzoek bestaat uit beschrijvingen van het verschijnsel dat we bestuderen. Vaak zijn dat beschrijvingen van concrete, zichtbare gehelen zoals individuen, gezinnen of groepen. Zo beschrijven Ruijs et al. (2012) bijvoorbeeld ‘eerste generatie’-gezinnen die breken met de traditie en zichzelf en hun kinderen laten inenten, vooral religieuze argumenten gebruiken en in angst verkeren over de juistheid van hun beslissing.

In vergelijking met kwantitatief onderzoek stellen we niet van tevoren vast welke kenmerken we precies willen waarnemen (welke variabelen we willen meten). Wel selecteren we informatie die relevant is, maar we concentreren ons toch meer op het gehele geval dan op afzonderlijke, vooraf bedachte kenmerken. Om deze redenen wordt kwalitatief onderzoek ook wel holistisch genoemd.

Al vormen in eerste instantie concrete gehelen het uitgangspunt van onderzoek, dit neemt niet weg dat er ook gekeken wordt naar overeenkomsten of verschillen tussen verschillende individuen of gezinnen (Tijmstra & Boeije, 2011). Ruijs et al. onderscheiden vier groepen: ouders die vanuit traditie voor of tegen vaccinatie zijn en ouders die zelf beslissen voor of tegen vaccinatie. Door deze groepen te vergelijken, leren ze algemene onderwerpen beter kennen, zoals besluitvorming, tradities, angst voor sociale controle en stigmatisering. Deze onderwerpen krijgen concrete invulling vanuit de unieke ervaringen van de mensen die ze interviewen. Hier zien we de interesse voor de betekenis en ervaringen van de onderzochten terug. Onderzoekers brengen een onderwerp in kaart door begrippen te gebruiken die ze afleiden uit het taalveld van de onderzochten. In het onderzoek naar vaccinatie zijn de verschillende religieuze opvattingen over beproeving en kracht van het geloof hier voorbeelden van.

Door op deze manier concrete gehelen te vergelijken en op zoek te gaan naar verschillen en overeenkomsten, ontdekken onderzoekers patronen die het begin kunnen zijn van een theorie waarmee ze hun waarnemingen kunnen verklaren (zie paragraaf 2.3). Het doel van verklaren is om naast een beschrijving van een verschijnsel aan te geven waarom het verschijnsel is zoals het is (Bosch, 2012). In elk van de groepen gelovigen zien we dat de thema's op verschillende manieren met elkaar zijn verbonden. Zo ontdekken Ruijs et al. (2012) dat ouders die vanuit traditie hun kinderen laten vaccineren, niet bang zijn voor een verkeerde beslissing. Ook vinden ze dat gelovigen die een beredeneerde keuze maken om te vaccineren, zoeken naar bevestiging of afkeuring van hun beslissing door God. Deze voorbeelden laten zien dat de resultaten van

kwalitatief onderzoek ook kunnen bestaan uit exploratieve hypothesen. Het gaat er hier om de verbanden te begrijpen en niet om kennis te vergaren over de frequentie waarin bepaalde verbanden voorkomen. De gevonden exploratieve samenhangen kunnen later eventueel verder worden onderzocht en getoetst in een ander type onderzoek, zoals een vragenlijstonderzoek.

Kader 1.4**Hermeneutiek**

De hermeneutiek voorziet in een wetenschapsfilosofische achtergrond voor de benadering van kwalitatief onderzoek in dit boek. Hermeneutiek is de theorie van de interpretatie en houdt zich van oudsher bezig met de interpretatie van teksten en later ook met de interpretatie van de sociale werkelijkheid (Ezzy, 2002). Centraal staat het idee van de hermeneutische cirkel: een cirkel-/spiraalvormig heen en weer gaan tussen het analyseren en het verzamelen van en de confrontatie met 'gegevens' (Bosch, 2012). Uitgangspunt is dat onze interpretaties en dus ook onze verklaringen en theorieën altijd enigszins voorlopig zijn, enigszins onzeker, en dat wat we waarnemen soms voor verschillende uitleg vatbaar is. Daarom interpreteren we, ontwikkelen we theorieën, interpreteren we opnieuw en passen we theorieën voortdurend aan in de hermeneutische cyclus. In dat opnieuw ontwikkelen luisteren we naar degenen die we bestuderen en zijn we uit op ontdekkingen en uitvindingen.

1.3 Varianten van kwalitatief onderzoek

In de praktijk van het kwalitatieve onderzoek bestaat een grote diversiteit van stromingen en tradities (De Boer & Smaling, 2011; Creswell & Poth, 2017; LaRossa, 2012; Grbich, 2013). In de praktijk werken veel onderzoekers niet in een specifieke traditie van kwalitatief onderzoek. Onderzoekers kiezen voor kwalitatief onderzoek omdat ze er hun onderzoeksvragen mee kunnen beantwoorden en doen een algemeen soort kwalitatief onderzoek, waarbij interpretaties centraal lijken te staan (Merriam & Tisdell, 2015). We laten hier vijf varianten zien:

1. gefundeerde theoriebenadering;
2. participatief actieonderzoek;
3. conversatieanalyse;
4. fenomenologisch onderzoek;
5. etnografisch onderzoek.

1.3.1 Gefundeerde theoriebenadering

De gefundeerde theoriebenadering (*grounded theory approach*) heeft veel invloed gehad op de manier waarop we nu tegen kwalitatief onderzoek aankijken, en op de manier waarop we (inductieve) kwalitatieve analyse doen. Kader 1.5 licht toe wat de aanleiding was voor de grondleggers van de gefundeerde theoriebenadering, Barney Glaser en Anselm Strauss, om hun benadering te ontwikkelen. Tevens wordt hun klassieke studie, *Awareness of dying*, kort samengevat. Hiermee lieten ze zien wat ze konden met de door hen ontwikkelde onderzoeksstrategie.

Kader 1.5

De gefundeerde theoriebenadering (grounded theory)

In 1967 verschijnt het boek *The discovery of grounded theory: strategies for qualitative research* (*De ontwikkeling van gefundeerde theorie*) (Glaser & Strauss, 1967). Dit belangrijke boek is ten eerste een reactie op het toetsende sociaalwetenschappelijke onderzoek in die tijd, dat vooral gebaseerd was op vragenlijsten. Dit onderzoek stond in de ogen van Glaser en Strauss te ver af van de realiteit van alledag. Ten tweede vonden ze dat het etnografische onderzoek, dat wel dicht bij het leven van alledag stond, zich te eenzijdig bezighield met beschrijven en zich te weinig toelegde op het verklaren van sociale verschijnselen door theorievorming (Seale, 1999; Ten Have, 2004). Glaser en Strauss ontwikkelden een onderzoeksbenadering waarin de gegevens de hoofdrol kregen om te komen tot een theoretische beschrijving van een verschijnsel en het verklaren ervan. Hiermee leverden ze een belangrijke bijdrage aan de systematisering van de kwalitatieve onderzoeksmethoden.

In *Awareness of dying*, in het Nederlands vertaald als *Het besef van de naderende dood*, ontwikkelen Glaser en Strauss een theorie over de wijze waarop ziekenhuismedewerkers, stervenden en hun familieleden met elkaar communiceren (Glaser & Strauss, 1965). Vragen die zich tijdens hun onderzoek voordoen, zijn onder meer: Moet het patiënten worden verteld dat zij stervende zijn of moet men hen onwetend houden? Onder welke condities is dat beter, en voor wie eigenlijk? Hoe belastend is het voor de familie? Welke gevoelens komen er boven als mensen weten dat ze gaan sterven en hoe gaan ze daarmee om?

De kerncategorie van hun theorie is 'besefscontext'. Een besefscontext verwijst naar wie er wat over de stervenssituatie weet en over de kansen op de dood van de stervende. Deze theorie geeft aan dat het gedrag van de betrokkenen afhankelijk is van wat ieder op een bepaald moment van de situatie weet en ook van wat men beseft dat de anderen weten. De onderzoekers onderscheiden vier contexten van besef vanuit het perspectief van de patiënt:

- het gesloten besef;
- het besef gebaseerd op vermoedens;
- het besef berustend op wederzijds doen alsof;
- het open besef.

Kader 1.5**Vervolg**

De onderzoekers beschrijven de kenmerken van de vier contexten van besef, leggen vast wat de gevolgen zijn en hoe elk van de betrokkenen de situatie kan wijzigen. Hiermee bieden ze een theoretische lens die het denken en handelen van de betrokkenen begrijpelijk maakt.

Veel onderzoekers voelden zich in de jaren zestig en zeventig aangetrokken tot deze vernieuwende onderzoeksbenadering. Deze beloofde onderzoekers immers dat ze stap voor stap een theorie konden ontwikkelen door gegevens systematisch te verzamelen en analyseren. Zo'n theorie zou aansluiten bij de onderzochte situaties omdat zij voortkwam uit en werd gesteund door – met andere woorden was gefundeerd in – empirische waarnemingen in het betreffende veld.

1.3.2 Participatief actieonderzoek

In een andere variant van kwalitatief onderzoek gaat de interesse uit naar kennis om de sociale werkelijkheid te veranderen. Onderzoekers bevorderen de emancipatie van de onderzochten door de sociale werkelijkheid samen met hen te analyseren. De onderzochten kunnen daarna zelf hun situatie verbeteren. Deze variant staat bekend als actieonderzoek (Brydon-Miller et al., 2003).

In participatief actieonderzoek nemen onderzoekers deel aan de situatie die ze onderzoeken vanuit het idee dat ze kunnen bijdragen aan het veranderen ervan. Het doel van dit type onderzoek is het welzijn vergroten van mensen en gemeenschappen, en de samenleving in het algemeen meer democratisch maken (Brydon-Miller et al., 2003: 110; Lewin, 1946). Het voorbeeld in kader 1.6 laat zien hoe zo'n onderzoek in zijn werk kan gaan.

Kader 1.6**Actieonderzoek door hoofdverpleegkundigen**

Een groep hoofdverpleegkundigen van vijf ziekenhuizen in Londen introduceert in 2009 het initiatief van de 'Terug naar de werkvloer vrijdag'. In hun dagelijks werk geven deze 171 hoofdverpleegkundigen leiding aan de organisatie, maar op vrijdag trekken ze hun werkkleding aan om samen met de andere medewerkers directe zorg te verlenen. Daarna reflecteren ze gezamenlijk op hun ervaringen. Het doel is de zorg te verbeteren door betere en meer zichtbare leiding. Daarnaast zou het initiatief verpleegkundigen empoweren en daardoor creatiever en innovatiever maken.

Hoe pak je het aan om interviews, observaties en documenten te verwerken tot resultaten en hoe rapporteer je daarover? *Analyseren in kwalitatief onderzoek* biedt een stappenmodel voor de systematische analyse van gegevens in kwalitatief onderzoek.

In dit boek leer je welke beslissingen je als onderzoeker neemt tijdens het onderzoeksproces en hoe je zelfstandig een onderzoek uit kunt voeren door steeds te schakelen tussen theorie en praktijk. De kwaliteit van je eigen onderzoek staat voorop en je leert andermans onderzoek beoordelen. De auteurs geven een duidelijke uitleg van kwalitatieve analyse met veel voorbeelden, tips en verwijzingen naar relevante achtergrondliteratuur.

Deze vierde druk is geheel herzien en geactualiseerd. De auteurs besteden in deze nieuwe druk extra aandacht aan participatief actieonderzoek, samenwerking met ervaringsdeskundigen en het werken met analysesoftware. Op de online leeromgeving staan links naar praktische hulpmiddelen en voorbeelden, opdrachten met uitwerkingen en een overzicht van veelgestelde vragen.

Analyseren in kwalitatief onderzoek is in de eerste plaats bedoeld voor studenten, maar ook promovendi, docenten en onderzoekers in de praktijk kunnen er een belangrijk houvast aan hebben.

Hennie Boeije is programmaleider bij het Nivel – Instituut voor onderzoek naar de gezondheidszorg. Zij vindt het belangrijk dat het perspectief van de mensen waar het om gaat in onderzoek, beleid en praktijk wordt meegenomen via kwalitatief onderzoek. Bij het begeleiden van onderzoekers schakelt Hennie naadloos tussen theorie en praktijk. Zij publiceerde eerder *Onderzoeksmethoden* en *Wetenschapsfilosofie*.

Inge Bleijenbergh is hoogleraar onderzoeksmethoden aan de Radboud Universiteit. Ze vindt het belangrijk deelnemers aan een onderzoek bij het onderzoeksproces te betrekken om samen kennis te ontwikkelen. Ze begeleidt studenten en promovendi bij het helder verwoorden van de keuzes in hun onderzoek. Ze publiceerde eerder *Kwalitatief onderzoek in organisaties*.

www.boomstudent.nl

www.boomhogeronderwijs.nl

